

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΡΜΗΝΕΥΤΗΣ *

Ἡ φιλολογικὴ ἐπιστὴμὴ στὸν τόπο μας λίγες μορφές κατῶρθωσε νὰ δημιουργήσει ἕως τῶρα, ποὺ νὰ μποροῦν, χάρις στὸ ἔργο τους, νὰ μείνουν ζωντανές πάνω ἀπὸ τὸ ρέμα τοῦ χρόνου καὶ νὰ προσφέρουν στοὺς μεταγενέστερους βοήθεια γιὰ τὴ ζωὴ τους. Ὅσοδήποτε μεγάλη κι ἂν ἦταν ἡ ἐπίδραση ποὺ εἶχαν στοὺς σύγχρονούς τους, οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς πέρασαν μαζί με τὰ χρόνια καὶ τὸ μόνο ποὺ ἀφήσανε εἶναι ἡ σιωπηλὴ ἔμμεση ἀπὸ πρόσωπο σὲ πρόσωπο καλὴ ἢ κακὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς τους ἐργασίας. Τοῦτο εἶναι βέβαια μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση τῆς φιλολογίας, ποὺ ἐρμηνεύει τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος χωρὶς καὶ νὰ δημιουργεῖ. Μέσα δμως στὴν ἴδια τὴ φύση τῆς εἶναι νὰ φέρνει στὸν σύγχρονο τὸν λόγο τῶν μεγάλων νεκρῶν καί, βαθαίνοντας τὸ παρόν, νὰ τὸ ἐνώνει μετὰ τὸ παρελθόν καὶ μετὰ τὸ μέλλον. Ὁ φιλόλογος γίνεται ἔτσι ζωντανὸς φορέας τῶν πνευματικῶν ἀξιών τοῦ παρελθόντος καὶ μαζί, κατὰ τὴ δύναμὴ

τοῦ καὶ τῆς δύναμης τῶν μορφῶν ποὺ ἀνασταίνεται μετὰ τὸν λόγο του, δημιουργὸς τῶν μεταγενεστέρων. «Πολιτισμός», λέει ἕνας βαθύς λόγος, «σημαίνει ἀναστροφή μετὰ τοὺς νεκρούς». Κι ἀνάμεσα σὲ ἄλλους μποροῦνε νὰ πραγματοποιοῦν ὑπεύθυνα τὴν ἀναστροφή αὐτὴ, εἶναι καὶ ὁ δουλευτὴς τῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ λιγιστοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀφῆσαν, φεύγοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ, μιὰ πραγματικὰ γόνιμη πνευματικὴ ἐργασία, πρέπει νὰ γίνονται ἀδιάκοπα ἀντικείμενα μελέτης. Ὁ νέος φιλόλογος ἔχει τὴ δυνατότητα ἔτσι νὰ μὴν ἀρχίζει τὴ ζωὴ του ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς ψελίσματα, ἀλλὰ νὰ ἐπιχειρήσει νὰ τὴ συνεχίσει ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ σημεῖο ποὺ τὴν ἔφτασαν οἱ μεγάλοι προγενέστεροί του. Ἡ παρουσία του τότε στὴν πνευματικὴ ζωὴ δὲν θὰ εἶναι ἕνα μοναχικὸ ἀτομικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ τμῆμα ἱστορίας, κρῖκος σὲ μιὰ μακρὰ παράδοση, ἀκόμη κι ἂν φτάσει στὴν ἀνάγκη νὰ πάρει ἄλλους δρόμους ἀπὸ ὅ,τι τοῦ εἶχε κληροδοτήσει ἡ παράδοση.

* Σημ. τ. «Νέος Ἔστις». — Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μελετήματος τούτου, ἂν ἤξαιρε ὅτι ἡ ἐργασία του δὲ θὰ ἦταν μέρος ἐνός τιμητικοῦ ἀφιέρωματος, ἴσως θὰ ἐπέμενε περισσότερο στὴς ἀδύνατες πλευρὰς τοῦ ἔργου τοῦ Ἀποστολάκη. Θὰ ἔγραφε, λ. χ., νὰ ἐλεγχθεῖ περισσότερο ἡ δεκτικότητά του καὶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἦταν ἐκεῖνη ποὺ θὰ τὸν βοηθοῦσε νὰ πλησιάσει, νὰ αἰστανθεῖ καὶ νὰ ἐκτιμήσει περισσότερες ἰδιοσυγκρασίες καὶ ὅλες τὶς ἀξιολογῆσι μὲ τὴν τέχνην ποὺ παρουσίασαν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ οἱ ἕντες λογοτεχνίες.

Ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς λιγιστοὺς φιλόλογους στὴ νεοελληνικὴ ζωὴ ποὺ ἀφῆσαν οὐσιαστικὸ πνευματικὸ ἔργο γιὰ τοὺς μεταγενέστερους. Ἡ ἐμφάνισή του στὰ γράμματά μας ἔγινε τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ δημοτικισμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ κλονίζει μετὰ τὴν πολεμικὴν τὸ κύρος τῆς λογίας παραδόσεως καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀντικατα-

στήσει μὲ τὴν τυπολατρεία καὶ τὴν ἀνευθυνολογία τῶν πρώτων δημοτικιστῶν. Ὁ Ἀποστολάκης δὲν ἐξακολούθησε τὴν ἐργασία τῶν λογίων διδασκάλων του· οὔτε ὁμῶς προσεχώρησε στὴν ἀνεμολογία τῶν πρώτων δημοτικιστῶν. Κρατώντας ἀπὸ τοὺς πρώτους τὴν πίστη στὶς μεγάλες μορφές τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας καὶ παίρνοντας ἀπὸ τοὺς δευτέρους τὴν πρόθεση νὰ δημιουργηθεῖ νεοελληνικός πολιτισμός, παρουσιάστηκε στὰ γράμματά μας ὡς αὐτοδύναμη προσωπικότητα ἐπάνω σὲ δικό της βᾶθρο. Ἀπὸ τὴ λόγια παράδοση τὸν χωρίζει ὁ πόθος νὰ φτάσει σὲ οὐσιαστικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ πνεῦμα τῶν μεγάλων τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος· ἀπὸ τὸν πρῶτο δημοτικισμό, ἡ ἀνάγκη νὰ ξεπεράσει τὴν ἀντιπνευματικὴ συζήτηση γιὰ τὴν μορφή τῆς γλώσσας καὶ τὴν ἐξ Ἰσοῦ ἀντιπνευματικὴ, ἀνεύθυνη καὶ κούφη ὠριολογία. Καὶ τὸ δικό του, τὸ προσωπικό βᾶθρο, εἶναι ἡ ἱεράρχηση τῆς νεοελληνικῆς παράδοσης. Ἐνῶ ἡ λόγια παράδοση ἐξακολουθοῦσε νὰ μένει σὲ μιὰν οὐσιαστικὰ ἀχρηστὴ γιὰ τὸν νεοελληνικό πολιτισμὸ ἐπιφανειακὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, καὶ ἐνῶ ὁ δημοτικισμὸς ἐκλόνηζε ὅ,τι ὑπῆρχε, χωρὶς νὰ ἔχει τὴ δύναμη νὰ παρουσιάσει τίποτε ἄλλο σταθερό, ὁ Ἀποστολάκης ἀξιολόγησε τὴν πνευματικὴ μας παράδοση καὶ προσέφερε στὸ ἔθνος τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσει τὰ ἀληθινὰ θεμέλιά του.

Ἐμεῖς οἱ νεώτεροι πρέπει νὰ σταθοῦμε μακριὰ ἀπὸ τὰ ἄγωνα σχήματα τῆς «λογίας παραδόσεως» καὶ τοῦ «δημοτικισμοῦ» καί, ἀφοῦ κρατήσουμε ὅ,τι ἀξιο εἶχαν καὶ οἱ δύο κινήσεις, νὰ προσπαθήσουμε νὰ φτάσουμε στὴν κατανόηση τῶν σταθερῶν ἀξιών τῆς ἱστορίας μας. Στὴν προσπάθεια αὐτῇ, τὸ πνευματικὸ ἦθος τοῦ Ἀποστολάκη θὰ μᾶς εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους βοηθοὺς. Ἐκεῖνο ποῦ τὸν χαρακτηρίζει ἐντελῶς ἰδιαίτερα εἶναι ἡ ἐλευθερία του μπροστὰ σὲ ὅσα γύρω του ἐλέγονταν μὲ τυμπανοκρουσίες καὶ μὲ ἰαχές, καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἐλευθερία αὐτῇ τὸ ξαναζύγισμα τῆς πνευματικῆς παράδοσης τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ τὰ δύο, μαθήματα μεγάλα.

Ἦστε ἀπὸ μερικὰ δευτερότερα ἀρθρίδια γιὰ διάφορα βιβλία, ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ ἔγινε μὲ τὴ διεξοδικὴ μελέτη του «Ὁ βίος τοῦ Θωμᾶ Καρλάιλ». Ἡ ἐρμηνεία τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἄγγλου κριτικοῦ ἢ μελέτη αὐτῇ δὲν προσφέρει περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι θὰ προσέφερε μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐργασία ἐνός εὐσυνείδητου νέου μελετητῆ· τίς ἀδυναμίες του τίς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀποστολάκης: «Δὲ θὰ νόμιζα πῶς δὲν ὑπάρχουνε πολλὲς ἀτέλειες στὴ μελέτη αὐτῇ, ἀφοῦ μιὰ φορὰ ξέρω καλὰ τὴν περιορισμένη ἀτομικὴ τῆς ζωῆς μου ἐμπειρία. Γι' αὐτὸ ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι μεγαλύτερη νὰ βρεθοῦνε ἄνθρωποι ὄχι μὲ ἀφτονώτερα

τὰ ἐξωτερικὰ μέσα καὶ μὲ πλουσιώτερες τίς πληροφορίες, ὅσο μὲ μεγαλύτερη κι ἀληθινώτερη τῆς ζωῆς τους ἐμπειρία νὰ γράψουνε γι' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο». Πέρα ὁμῶς ἀπὸ τίς τυχόν ἀτέλειες στὴν ἐρμηνεία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Καρλάιλ, ὅπως καὶ πέρα ἀπὸ τίς, γιὰ τὸν ἴδιον τὸν Ἀποστολάκη ἀργότερα, ὑπερβασίες στὴν τυπικὴ καὶ οὐσιαστικὴ μορφή τῆς γλώσσας του, τὸ θέμα καὶ ἡ μέθοδος τοῦ πρώτου αὐτοῦ δημοσιεύματός του ἀποτελοῦν πράξη μὲ οὐσιαστικὰ παιδευτικὰ στοιχεῖα. Γιατὶ νὰ μιλήσει γιὰ τὸν Καρλάιλ δὲν ἦταν ἡ περιέργεια ἢ ἡ ματαιοδοξία ποῦ τὸν παρακίνησαν, ἀλλὰ ὁ πόθος νὰ γνωρίσει μιὰ μεγάλη μορφή καὶ νὰ τὴν ἀναστήσει μέσα του, γιὰ νὰ τὸν συντροφεύσει στὰ κατοπινὰ βήματά του. Βιογραφία τοῦ Καρλάιλ προϋποθέτει μακρόχρονη ἀναστροφή καὶ μὲ τὸ ἔργο του καὶ μὲ τίς ἐργασίες ἐκείνων ποῦ προσπάθησαν, ὅσο ζοῦσε καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸν θάνατό του, νὰ μετατρέψουν τὸ λόγο του σὲ κανόνες πνεύματος καὶ ἠθους. Καί, παράλληλα, προϋποθέτει τὴν ἀμεση ἐπικοινωνία μὲ τὸ πλῆθος τῶν θεμάτων, ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴν ἱστορία, ποῦ δούλεψε ὁ Ἄγγλος κριτικός. Στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πνεύματος τὸ πρῶτο δημοσίευσμα του εἶναι τὸ στερεώτερο κριτήριο γιὰ τὴν ἀξία τῆς πορείας του πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ἀποστολάκης δὲν ἄφησε νὰ χαθεῖ ἡ νιότη του στὶς παρόδους τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα στὸν τόπο του καὶ στὴν ἐποχὴ του, παραπλανώντας τὴν μὲ περιέργειες ἢ ματαιοδοξίες, ἀλλὰ τὴν ὠδήγησε στὴ στερεότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Καρλάιλ, μαθητεύοντας ἔτσι «παρὰ τοὺς πόδας» μιᾶς μεγάλης ψυχῆς καὶ ἀντλώντας ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς διδαχῆς τῆς ἀμόλυπτης ἀπὸ κάθε δευτερώτερος περισπασμοῦ πνευματικῆς ἐργασίας. Καὶ μαζί μὲ τὸ παιδευτικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τοῦ θέματος, παιδευτικὴ σημασία ἔχει καὶ ἡ μέθοδος ποῦ, βγαλμένη μέσα ἀπὸ τὸ θέμα του, βοήθησε τὸν Ἀποστολάκη νὰ ἐρμηνεύσει τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Καρλάιλ: «Προτοῦ προσέξουμε τὸ πρόσωπο τοῦ διπλανοῦ μας, προτοῦ ἐξετάσουμε ἂν ἔχει μαῦρα ἢ γαλανὰ μάτια, ἢ πότε καὶ πῶς ἔγιναν οἱ ρυτίδες στὸ μέτωπό του, προτοῦ μάθουμε πόσες φορές τρώει τὴν ἡμέρα ἢ ἂν ὑποφέρει ἀπὸ τὸ στομάχι του, προτοῦ κυττάξουμε κώδικες καὶ παλίμψηστα νὰ βροῦμε πῶς λεγόταν ὁ παπούλης του κ' ἢ γιὰ τὴν αἰτία του, καὶ κοντολογίᾳ προτοῦ ἀρχίσουμε νὰ φροντίζουμε γιὰ τὴ βιογραφία του καὶ τὴ φυσιολογία του, φροντίζουμε γιὰ τὸ ἔργο του. Κ' εἶναι πολὺ σωστὸ νὰ γίνεται ἔτσι, γιατί στὸ τέλος τί μᾶς νοιάζει γιὰ πράγματα ποῦ καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι ἔχουμε τὰ ἴδια ἢ ἀνάλογα;... Ἦστε πάλι ὁ συγχρονισμὸς μᾶς γλυτώνει ἀπὸ πολὺν κόπο, ποῦ θὰ κάμῃ ὁ μεταγενέστερος ἱστορικός θέλοντας νὰ μῆνι στὸ πνεῦμα μιᾶς περασμένης ἐποχῆς. Οἱ συγκαίρινοι ἄνθρωποι μόνον καὶ μόνον πῶς ἔζησαν τὴν ἴδια στιγμὴ καὶ στὸν

Ίδιο τον τόπο, είχαν με τοῦτο μίαν άόρατη κοινή βάση άναμεταξύ τους κι εύκολώτερα καταλαβαινότανε ο ένας με τον άλλον άπ' όσο θα καταφέρη ο Ιστορικός, μ' όσα τά σύνεργα και τά τεχνητά μέσα της έπιστήμης». Τά λόγια τούτα, γραμμένα τέσσερα χρόνια άργότερα από τον Άποστολάκη, έξηγοῦνε καθαρά τή μέθοδο της έργασίας του για τον Καρλάιλ: 'Από τον όγκο των πληροφοριών πού είχε συγκεντρώσει στο τετράτομο βιβλίο του ο Γρουδέ καθώς και από τό άλλο ύλικό πού βρίσκεται σωριασμένο στις «Reminiscences» του ίδιου του Καρλάιλ και στις εκδόσεις των έπιστολών του από τον Oldenberg, τον Γρουδέ και τον Alex. Καρλάιλ, ο Άποστολάκης στάθηκε σ' ελάχιστα μόνο στοιχεία, σ' εκείνα ειδικά, όπως ή σχέση του Καρλάιλ με τους γονείς του, με τή γυναίκα του, με τήν Lady Ashburton και με τον Γκαίτε, πού είχαν μυθική σημασία, πού δέν ήταν, μ' άλλα λόγια, άπλοι δεσμοί του Καρλάιλ με τή γύρω του πραγματικότητα, αλλά σχέσεις πλασμένες από τήν Ίδια και για τήν Ίδια τήν ψυχή του. 'Η μέθοδος αυτή άνήκει άποκλειστικά και μόνο στους άξιους έργατες του πνεύματος, σε όσους ή άναστροφή με τους μεγάλους της Ιστορίας είναι δρόμος πρὸς τή γνωριμιά και τή στερέωση του ίδιου έαυτού τους. 'Ο Άποστολάκης δέν πολυπραγμόνησε γύρω από ματαιολογίες, άφίνοντας έτσι νά σκορπιστεί ή ψυχή του επάνω σε άτελεύτητες δεύτερης σημασίας έρευνες, πού δέν μπορούν παρά νά συσκοτίσουν και όχι νά φωτίσουν τό πρόσωπο, αλλά επικοινωνήσε με τό έργο του Καρλάιλ και με όσα στοιχεία από τή ζωή του ήρώα του έρμηνεύουνε τό έργο του. Τήν πνευματική αυτή στάση του Άποστολάκη μπροστά στο θέμα του, στάση πού δέν ήταν παρά διάλογος μίς νέας ψυχής με έναν μεγάλο διδάσκαλο της φιλολογίας και της Ιστορίας, θα τήν ξαναβρούμε άργότερα, εύρύτερα και βαθύτερα δουλεμένη, στα κατοπινά του δημοσιεύματα. 'Ο «Βίος του Θωμά Καρλάιλ» άποτελεί από τήν άποψη τούτη τήν άπόδειξη, πώς τό πνεύμα του Άποστολάκη ύπήρξε μιά σταθερή μορφή, πού αναπτύχθηκε διαμορφώνοντας τον ίδιο τον έαυτό της, όπως τό φυτό πού αναπτύσσει τή μορφή του από τον σπόρο του.

'Ο «Βίος του Θωμά Καρλάιλ» ήταν ή διαλεκτική άντιπαράθεση μίς νέας ψυχής με έναν από τους μεγαλύτερους φορείς του πνεύματος στην Ιστορία. Τό άκόλουθο δημοσίευμα του Άποστολάκη, «Ένας φιλολογικός πρόγονος—Γιάννης Καμπύσης»,⁴ ήταν ή διαλεκτική άντιπαράθεση της Ίδιας αυτής ψυχής με τήν εποχή της.

Από τούτη τήν ανάγκη κινημένος έγραψε για τον Καμπύση ο Άποστολάκης: «Γιά νά γράψω για τον Καμπύση μ' έσπρωξε πιδό πολύ ή εποχή, όπου έτυχε νά ζώ, παρά τό πρόσωπο με τήν αξία του. 'Αν ήτανε νά

κυττάζω μόνο τούτο, δέ θα τολμούσα ποτέσ μιά μήτε και θα τό επιθυμούσα νά ταραξώ τον ύπνο του στη μνήμη μας. Μά για τήν εποχή του όμως ο καθένας έρχεται στην άνάγκη νά πη δυό λόγια ή για νά τήν παινήσει ή για νά τήν κατηγορήσει. 'Αν άποφάσισα στα παρακάτω νά φανερώσω τά παράπονά μου με τήν εποχή μας, αυτό δέ γίνηκε από πόθο για διδαχή, παρά για ένα προσωπικό λυτρωμό και για μιά δοκιμή, μήπως και μπορέσει κανείς πετώντας από πάνω του κάθε περίσσιο και τυχαίο νά κάνη κάτι πιδό άναγκαίο και πιδό δικό του». ⁵ Στο «Βίο του Θωμά Καρλάιλ» ο Άποστολάκης έφτιαχνε τά όπλα του για τή μάχη της ζωής. Στον «Γιάννη Καμπύση» γύρισε, και είδε τους πνευματικούς του συνοδίτες, εκείνους πού θα δέχονταν και θα συντρόφιαζαν τό λόγο του, λόγο πλασμένο μέσα στη φωτιά της διδαχής των μεγάλων του πνεύματος. 'Ο Γιάννης Καμπύσης, χωρίς σημασία ο Ίδιος ως πρόσωπο, ήταν στα συστατικά του πνεύματός του σύμβολο των διανοουμένων της νέας Έλλάδας, «θύμα της και καταστροφή της» μαζί, και σαν τέτοιον τον μελέτησε και τον έπρόβαλε στους διπλανούς του ο Άποστολάκης.

'Ακόλουθος και έδω με τήν μέθοδο του «Βίου του Θωμά Καρλάιλ», στάθηκε στο καιριώτερο από τά πνευματικά φαινόμενα του Γιάννη Καμπύση και από εκεί έζήτησε νά έρμηνεύσει τό έργο του, παραμερίζοντας τό άλλο ύλικό πού είχε. Τό φανέρωμα τούτο, ή σχέση του Καμπύση με τή Γερμανία, ούτε τυχαίο ήταν για τον Καμπύση ούτε και τόσο ειδικό, ώστε νά άνήκει μονάχα σ' αυτόν. Και δέν ήταν τυχαίο, γιατί ο Καμπύσης «παρουσιάζεται στον τόπο μας κήρυκας της άξίας της Γερμανικής σκέψης, της λογοτεχνίας, της Γερμανικής ζωής» τό ταξίδι του στη Γερμανία κ' ή διαμονή του είναι τό σπουδαιότερο γεγονός στη λιγόχρονη ζωή του με τό γεγονός αυτό μετρήθηκε όλη ή έσωτερική δύναμή του». ⁶ Και δέν ήταν ούτε ειδικό, γιατί στο φανέρωμα τούτο ένυπήρχε ή μέθοδος σκέψης πολλών άλλων Έλλήνων στη σχέση τους με τις παιδευτικές άξίες. Τά τρία χαρακτηριστικά της σχέσης του Καμπύση με τή Γερμανία είναι και, γενικώτερα, χαρακτηριστικά της σχέσης πολλών Νεοελλήνων με τό πνεύμα: «Και τώρα άς δοῦμε από κοντά τί λένε τ' άρθρα του Καμπύση για τή Γερμανία. 'Αν άναλύσει κανένα άπ' αυτά θα βρής πώς έχει τρία συστατικά: α'. φριχτή παρανόηση σε κείνα πού μεταφράζει β'. ζιππασμό σ' ότι βλέπουνε τά μάτια γύρω τους, και γ'. τή συνηθισμένη Ρωμείκη σκέψη, άέρα δηλαδή και λόγια». ⁷ 'Η θέση πού έχει ο Καμπύσης σήμερα στην πνευματική μας ζωή άρκει, ώστε νά μην χρειαστεί νά παρουσιαστοῦν ξανά τά παραδείγματα πού παραθέτει πειστικά ο Άποστολάκης. Καθώς άλλωστε ο Καμπύσης χρησιμο-

ποιήθηκε όχι για να μετρηθεί ή αξία του, αλλά για να φωτιστεί με την περίπτωση του ή εποχή, το θέμα παύει να είναι ούσιαστικά αυτός ο ίδιος και γίνεται η μέθοδος σκέψης των ανθρώπων των γραμμάτων στην Ελλάδα. Η «φριχτή παρανόηση σε κείνα που μεταφράζει» ο Καμπύσης είναι αποτέλεσμα άνιερης επικοινωνίας με το πνεύμα, γιατί ενώ «το πνεύμα, τα γράμματα θέλουνε καιρό, ήσυχία, ανιδιοτέλεια και πίστη απόλυτη για το έργο σου, στη φιλολογική παραγωγή του τόπου μας βλέπεις να βασιλεύη το αντίθετο: η βιασύνη, η σπασμωδική κίνηση, κ' η έλπίδα στην επιτυχία είναι τα κυριώτερα κίνητρά της».

Η αρνητική τούτη διαπίστωση ένέχει μέσα της την θετική κατάκτηση, πως η πνευματική ζωή, αν είναι να γίνεται και να μένει άγνη, χρειάζεται επίμονη και σιωπηλή εργασία μέσα από δοκιμασίες, στερήσεις και πόνους. Γιατί εδώ δεν πρόκειται ούτε για ματαιοδοξία, ούτε για ωφέλη υλικά, αλλά για τη ζωή και το θάνατό μας, πρόκειται για τα θεμέλια, τους τοίχους και τη στέγη που θα καλύψουνε το βίο μας μέσα στην αίνιγματικότητα του κόσμου που μας περιβάλλει. Σ' αυτόν τον χώρο και τον χρόνο εργάζεται ο άνθρωπος του πνεύματος, και αυτό το ήθος εργασίας, που ο Αποστολάκης το έμαθε από το παράδειγμα του βίου του Καρλάιλ και διά μέσου του βίου τούτου από τα παραδείγματα των μεγάλων του πνεύματος, είναι που δεν διαπιστώνει μελετώντας την εποχή του. Το ίδιο αυτό φαινόμενο το διατύπωσε αργότερα επιγραμματικά ο Φώτος Πολίτης με τη φράση του: «Φαινόμενα, άρα ύπάρχω». Και η φαινομενικότητα τούτη της ζωής, που δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ύπαρξης, όχι μόνο δεν έχει σχέση με το πνεύμα, αλλά και είναι η καταστροφή του. Γιατί το πνεύμα άνθίζει μέσα στη σιγή και στην προσπάθεια. Ο «ξιπασμός» έξ άλλου «σε ό,τι βλέπουνε τα μάτια γύρω τους», άνεξάρτητα και πάλι από την ειδική περίπτωση του Καμπύση, που γι' αυτήν ο Αποστολάκης παρουσιάζει συντριπτικά παραδείγματα, είναι και αυτός τυπικό χαρακτηριστικό της λογοτεχνικής ζωής στην Ελλάδα: «Δυνατό το ρέμα της ζωής στη Γερμανία κι από χίλιες δυο μεριές κα-

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

[Στο Βερολίνο το 1909, τον δεύτερο χρόνο των σπουδών του.]

τέβαινε με φόρα κάτω— από τα περασμένα, από τα σύγχρονα — που ο δόλιος ο Καμπύσης δε μπόρεσε διόλου να σηκώσει το κεφάλι να σταθή λήφτερος και να δη γύρω του. Τόν κουκουλώσαν από παντού οι έξωτερικές έντύπώσεις και δύναμη δεν έχει να χωρίση γύρω του έναν τόπο απείραχτο απ' αυτές όπου να σταθή και να σκεφτή».

Η κατηγορία αυτή έναντιον της νέας ελληνικής λογοτεχνίας, που δεν είναι καν λογοτεχνία όσο εξακολουθεί να ξιππάζεται από τις επιφάνειες των πραγμάτων και τους ήχους των ονομάτων, στο βάθος προέρχεται από το αίτημα του πνεύματος για την ιεράρχηση και την αξιολογία της ζωής μας. Αν η επικοινωνία του Καμπύση με την έξωτερική πραγματικότητα γινόταν κάτω από τους νόμους του πνεύματος, τα ιδώματα και τα ακούσματα του θα είχαν ιεραρχηθεί και, στο τέλος, αντί να γίνει άχθοφόρος των ξένων, θα έφτανε στο στέριωμα του νου και της καρδιάς του.

Το αποτέλεσμα της αναρχικής τούτης παιδείας του στά ξένα, ο Καμπύσης τελικά το πρόβαλε στη «συνηθισμένη Ρωμείκη σκέψη, άερα δηλαδή και λόγια». «Τα πεταχτά λόγια ενός ανθρώπου ή ένα βιβλίο μας είναι πολύτιμα όχι σά φανερώνουνε μιά ξερή γνώση δανεισμένη κι αυτή απ' άλλου, ή σάν ξαναλένε ιδέες ή πράγματα ειπωμένα, ή σάν περιγράφουνε γεγονότα από τον έξωτερικό κόσμο, παρά σά δείχνουν έμπειρία ζωής».¹⁰ Η έμπειρία τούτη έλειψε από τον Γιάννη

Καμπύση και δεν μπορούσε παρά να λείψει, γιατί η άναστροφή του με τις παιδευτικές αξίες έγινε άνιερη και άναρχική, με «φριχτή παρανόηση» και με «ξιπασμό». Η εικόνα αυτή του ανθρώπου των γραμμάτων, που απλώνεται ως καθολικός χαρακτηρισμός των νεοελλήνων λογίων στη μελέτη του Αποστολάκη, συντίθεται τελικά από πνευματικά αίτήματα που ο Αποστολάκης θα τα τηρήσει έως το τέλος και θα τα διαπιστώσει στα κείμενα που θα αγαπήσει και θα άνάλυσει, από τα αίτήματα της επίμονης, μέσα από δοκιμασίες και πόνους, προσπάθειας, της αξιολόγησης και ιεράρχησης του πνεύματος και της ψυχής, με τελική κατάκτηση την προβολή ενός υπεύθυνου, από προσωπική έμπειρία, λόγου. Από την άποψη,

τούτη εἶναι περισσότερο πού μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ δεύτερο αὐτὸ δημοσίευμα τοῦ Ἀποστολάκη, καὶ ὄχι τόσο ὡς κριτικὴ τοῦ Καμπύση καὶ τῆς νεοελληνικῆς πνευματικότητος. Γιατί ἡ κριτικὴ πού ἔκανε δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ τοποθετήσῃ κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο πράγματα πού ὁποσοδήποτε δὲν θὰ πέρριμεναν τὴν κρίση τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ νὰ διαλυθῶνε ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν γύρω του κονιορτὸ τῶν λέξεων καί, μέσα ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, νὰ γνωρίσῃ τὴν προσωπικὴ του μοῖρα.

Στὸ «Βίὸ τοῦ Θωμᾶ Καρλάιλ» ὁ Ἀποστολάκης συνέθεσε ἕναν γνήσιο ἄνθρωπο τοῦ πνεύματος. Στὸν «Γιάννη Καμπύση» ἀπεκάλυψε τὴν, κατὰ τὴν πλατωνικὴ διατύπωση, «παρέκβασίν» του. Στὸ τρίτο δημοσίευσμά του «Ἡ Κριτικὴ»,¹¹ ἀναλύοντας τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδανικοῦ κριτικοῦ πού ζήτησε νὰ ἀντιπροβάλλῃ ὁ Παλαμᾶς στὸν Χατζόπουλο, προβάλλει τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴν πρώτη συστηματικὴ ἐπίκρισή του τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ καί, μαζί, τὴ μόνη ἕως τώρα προβολὴ τῆς προσωπικότητος ἐνὸς ἰδανικοῦ κριτικοῦ. Ἀπὸ ὀλόκληρη αὐτὴ τὴ μελέτη του, τόσο στὰ εἰδικὰ στοιχεῖα τῆς πού ἀναφέρονται στὸν Παλαμᾶ, ὅσο καὶ στὰ γενικά τῆς πού ἱστορίζουν τὴ μορφή τοῦ κριτικοῦ τῆς λογοτεχνίας, δὲν ὑπάρχει τίποτε πού νὰ μπορούσε σήμερα νὰ κλονιστεῖ ἢ νὰ ἀλλάξῃ. Γιατί πηγὴ τῆς δὲν εἶναι συναισθήματα ἢ ἰδεολογίες, πού μοιραῖα ἀλλάζουνε καὶ φθείρονται μέσα στὸ χρόνο, ἀλλὰ ὁ πόθος τοῦ Ἀποστολάκη νὰ σμιλέψῃ τὸ ἀγαλμα τῆς ψυχῆς του στὸ καθάριο ὕλικὸ τοῦ πνεύματος. Καί ὁ πόθος αὐτὸς στηρίζεται μονάχα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας, ἐλευθερωμένον ἀπὸ κάθε ἐπίπλαστο πρόσθεμα.

Ὅπως καὶ στὰ δύο πρῶτα δημοσιεύματά του, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὁ Ἀποστολάκης μελετᾷ μιὰ εἰδικὴ περίπτωσι ἀπὸ τὴ γενικὴ σκοπιὰ τοῦ πνεύματος: Ἀπαντώντας στὸν Χατζόπουλο ὁ Παλαμᾶς ἀνέλαβε τὴ δικηγορία τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἔτσι, ἐνῶ ὁ λόγος μιᾶς ψυχῆς σὲ διπλανή τῆς, ὅταν γίνεται μὲ καθαρὴ καρδιά καὶ μὲ τὴ λαχτάρα τῆς ἔκφρασης, εἶναι ὁ μόνος γνήσιος λόγος — καὶ τέτοιος λόγος εἶναι στὸ χῶρο τοῦ πνεύματος ἢ τῆς τέχνης καὶ στὴν ζωὴ ἢ ἐξομολόγησι τοῦ πιστοῦ στὸ Θεὸ — ἢ ἀπάντησή του ἔγινε θεατρικισμὸς καὶ θνητὴ φλυαρία. Γιὰ κείνον πού μένουν ἀνοιχτὰ καὶ ἀγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του, ἢ κρίσι τοῦ ἄλλου γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ γιὰ τὸ ἔργο του δὲν εἶναι νὰ βαρύνῃ πολὺ, γιατί ὁ ἴδιος κρίνει ἀδιάκοπα τὸν ἑαυτὸ του· κι ὅταν ἀκόμα ὁ ἄλλος πού κρίνει δὲν εἶναι ἕνας τρίτος, ἀλλὰ ὁ διπλάνος μας πού ἀποτελεῖ τὴν ἰδανικὴ τελείωσι τοῦ ἴδιου μας τοῦ ἑαυτοῦ, πάλι καὶ τότε δὲν εἶναι μιὰ τυχαία γνώμη πού θὰ μᾶς φέρῃ στὸν στοχασμὸ γιὰ τὴ ζωὴ μας,

ἀλλὰ ἡ ἀδιάκοπη παρουσία του στὴν ψυχὴ μας θὰ κρίνει κάθε μας λόγο καὶ πράξι. Ἄν ὁ Χατζόπουλος ἦταν γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἕνας ὁποιοσδήποτε τρίτος, καμμιά ἀνάγκη δὲν ἦταν πού θὰ ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν Παλαμᾶ στὴν ἀπολογία τοῦ ἑαυτοῦ του· ἂν πάλι ὁ Χατζόπουλος ἦταν, ὅπως ἡ Μάνα τοῦ Σολωμοῦ, «στοῦ τέκνου σύρριζα τὸ νοῦ, Θεοῦ τῆς μάνας μάτι», καὶ πάλι δὲν θὰ ἦταν καμμιά ἀνάγκη γιὰ ἀπάντησι, γιατί τὸ μάτι τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ συντροφεύῃ τὸν Παλαμᾶ στὴ ζωὴ του καὶ σὲ κάθε στιγμὴ νὰ τὸν βλέπει καὶ νὰ τὸν κρίνει καὶ ὄχι νὰ προκαλέσῃ μιὰν ἀπάντησι ἀπὸ τίς στήλες τοῦ «Νουμᾶ». Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὁ ποιητὴς ὄχι πιά ἀπὸ ἀνάγκη, ἀλλὰ γιὰ τὸ χατῆρι τῶν θεατῶν πού περιστοιχίζουσι τοὺς ἄνθρωπους τοῦ πνεύματος, ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ, καὶ τότε ὁ λόγος του δὲν ἔπρεπε νὰ ἦταν ἢ δικηγορικὴ ὑπεράσπισι, ἀλλὰ ἢ «ἀνάγνωσις» τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του: «Τὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου δείχνει τὴ σκληρὴν του προσπάθειαν καὶ τὴν ἀγωνίαν του νὰ παρουσιάσῃ, ὅπου κι ἂν βρίσκειται αὐτός, εἴτε πλούσιος εἶναι, εἴτε φτωχός, εἴτε λόγιος, εἴτε δουλευτής, ὅ,τι καλὸ καὶ γερὸ βρίσκειται μέσα του, γιατί ὅλοι ζοῦμε καὶ ὅλοι ξέρουμε πῶς ποῖος λίγο, ποῖος πολὺ ἔχει καὶ τὴν ἀδύνατήν του μεριά. Σὰν ἀποφασίζῃς λοιπὸν νὰ ὑπερασπιστῆς τὸ ἔργο σου, δυὸ πράγματα ἔχεις νὰ κάμῃς γιὰ νὰ πετύχῃς τὴν ἀθώωσι: ἢ θὰ παρουσιάσῃς γυμνὴ ὅλη τὴν ἀδυναμίαν πού ὑπάρχει στὴν ἀνθρώπινον φύσιν καὶ θὰ ζητήσῃς μ' αὐτὸ νὰ συγκινήσῃς τοὺς ἄνθρωπους... ἢ θὰ βγῆς στὴ μέση καὶ θὰ πῆς μὲ τόλμη πρωτάκουστη στοὺς ὁμοίους σου, ἐγὼ μονάχα κατῶρθωσα νὰ σὰς δώσω χρυσάφι καθαρὸ, τὸ δικό σας εἶναι νοθεμένο». ¹² Ὁ Παλαμᾶς ὁμοῦς σπαταλήθηκε σὲ μικρολογήματα καὶ ἀντὶ νὰ παραδεχτεῖ τίς ἀδυναμίες του ἢ νὰ στηρίξῃ τὸ ἔργο του μὲ πίστη, χάθηκε μέσα σὲ σοφιστήματα πού δὲν ἐχρειάζονταν στὴν ὥρα τούτῃ τῆς κρίσεως καὶ στὸ σκοπὸ τῆς ὑπόθεσεως, τὴν ἀθώωσίν του ἀπὸ τίς κατηγορίες τοῦ κριτικοῦ. Καὶ γιὰ τὸν Ἀποστολάκη, ὅταν ἔγραφε τὴν κριτικὴν του, πολὺ περισσότερο ὁμοῦς σήμερα γιὰ μᾶς, δὲν ἔχει σημασία τὸ πρόσωπο τοῦ ποιητῆ καθὼς καὶ τοῦ ἀρθρογράφου πού ἡ κριτικὴ του στάθηκε ἢ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀπάντησι: Σημασία ἔχει ἢ στάσι πού ἔπρεπε νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τοῦ πνεύματος σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι: Καὶ αὐτὴ τὴ στάσι, ἐπεζητήσε νὰ καθορίσῃ ὁ Ἀποστολάκης ἐπικρίνοντας τὴν δικηγορικὴ ἀπολογία τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ καθορισμὸς ὁμοῦς αὐτὸς δὲν εἶναι καὶ τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης του, ὅπως, πολὺ λιγώτερον, ἦταν ἢ ἐπίκρισι τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἢ συνηγορία γιὰ τὸν Χατζόπουλον: Τὸ κύριον θέμα εἶναι ἢ σχέση τοῦ αἰσθητικοῦ μελετητῆ μὲ τὸ ἔργο τῆς τέχνης. Τὴ σχέση τούτῃ θὰ τὴν ἀναπτύξῃ καὶ θὰ τὴν πραγματώσῃ, ἀργότερον, οὐσιαστικὰ πιά καὶ

όλοκληρωμένα στα κατοπινά δημοσιεύματά του: "Όχι πώς έδω δέν τήν αναπτύσσει αυσιαστικά. Έτσι όμως ρευστά και τό περισσότερο άρνητικά πού τή διατυπώνει, φαίνεται πώς ο Αποστολάκης βρίσκεται ακόμη έν πορεία. Η βασική πάντως έννοια στή σχέση αυτή είναι πώς ο αισθητικός μπροστά στό έργο τής τέχνης τελεί στην ίδια διαλεκτική αναφορά πού και ο καλλιτέχνης μέ τόν κόσμο τής φαντασίας του. Όπως αυτός άγωνίζεται νά μορφώσει τά δράματα πού βλέπει νά σαλεύουν στα βάθη τής ψυχής του, έτσι και ο

κριτικός πλάθει τόν έαυτό του μέ τή βοήθεια του έργου των μεγάλων. "Ότι δέν έχει νά κάνει μέ τις λογοτεχνικές παρεκβάσεις, τούτο είναι αλήθεια αυταπόδεικτη, γιατί μέ άχυρά δέν τρέφεται κανενός ανθρώπου ή ψυχή, τρέφεται μέ αλήθειες και μέ τις αλήθειες αυτές είναι πού αναστρέφεται από ανάγκη δική του ο κριτικός. Στην αρχαία Ελλάδα κριτικός του Πινδαρου ήταν τό ίδιο τό κοινό των πολιτών, πού δεχότανε τόν λόγο του ποιητή και μέ τή βοήθειά του μεγάλωνε. Τό ίδιο γινότανε και μέ τό θέατρο και μέ τις εικαστικές τέχνες, και ή μόνη παρέμβαση, ανάμεσα στό δημιουργό και στό λαό του, ήταν οι κριτές πού βράβευαν τόν καλύτερο από τους καλλιτέχνες, αλλά πού και αυτοί πάλι ήταν οι

πίο διαλεχτοί του λαού, άνθρωποι πού είχαν δοκιμαστεί στην πράξη και έχοντας γνωρίσει εκεί την αλήθεια τής ζωής, είχαν γίνει άξιοι νά τήν αναγνωρίσουν έπειτα και στό έργο τής τέχνης. Σήμερα ή σχέση τούτη ανάμεσα στό δημιουργό και στό κοινό των πολιτών έχει σπάσει και έτσι, ένω από τή μιά μεριά στην θέση του δημιουργού πού μιλούσε στό λαό του, μπαίνουν τυπωμένα βιβλία, από τήν άλλη, στην θέση του λαοκριτή, μπαίνουν διάφοροι λόγιοι πού κρατάνε ζύγια και κανόνες και φλυαρούν στό όνομα τής άνύπαρκτης θεάς τής κριτικής. «Σε μιά λοιπόν τέτοια κατάσταση, ποιό άλλο μπορεί νά είναι τό έργο του ανθρώπου πού βλέπει στην ποίηση τήν άνώτερη ιδανική έκφραση τής ζωής, ποιό άλλο μπορεί νά είναι τό πρόβλημα στον άνθρωπο,

πού τόν σπρώχνει ο πόθος μιάς πλατύτερης κι άνώτερης ζωής, παρά νά δουλέψη όσο μπορεί για μιά ένωση και για ένα δυνάμωμα των δεσμών, έτσι πού κι ο κόσμος ν' άτενίξη στον ποιητή σα στον κυριώτερο τής ζωής του φανερωτή, γιατί αυτός φέρνει στό φώς τόν ιδανικό τόν άνθρωπο, πού περαστικά έδω και κεί τόν άντικρύσαμε κάπου και κάποτε στην ζωή μας και μεις οι ίδιοι, και στό άντίκρουσμα αυτό αναγαλλιάσαμε για μιά στιγμή κι ο ποιητής πάλι νά μ'ν ξεπέφτη άποκλεισμένος από κάθε

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

[Στό Βερολίνο, στό 1911.]

μυστική έπικοινωνία μέ τόν τριγύρω του κόσμο σ' ένα φτωχό αντιποιητικό άτομισμό, παρά νά γίνεται αληθινά ή φωνή τής ανθρωπότητας. Για τήν αλήθεια πρώτα - πρώτα θα δουλέψη, έπειδή ποίηση είναι άδύνατο νά ύπάρξη χωρίς εκείνη». "Έτσι ο κριτικός ως πρds τόν ποιητή είναι ο,τι ο προφήτης ως πρds τό Θεό του: Φορέας του πνεύματός του στό κοινό των πολιτών, παλεύει νά αναστήσει στις ψυχές των συνανθρώπων του τόν άθάνατο λόγο και δένοντάς τους μέ εκείνον πού μιλάει για τό καλύτερο μέρος του ίδιου των του έαυτού τους οδηγεί στην ζωή τής αλήθειας. Και όπως ο προφήτης βρήκε τό Θεό του ξεκορμίζοντας από τή λάσπη τής ζωής, έτσι και ο κριτικός βρίσκει τόν δημιουργό στην προσπάθειά του νά

γνωρίσει και νά ένσαρκώσει μέσα του τήν ιδανική μορφή του ανθρώπου. "Ότι στην προσπάθεια και στό κήρυγμά του δέν έχει τίποτε νά κάνει μέ τά έργα τής διασποράς ή μέ λογής - λογής περιπλανήματα του πνεύματος πού ως ψυχολογία ή κοινωνιολογία παρεμβάλλονται ανάμεσα στό δημιούργημα και στον έρμηνευτή του, τούτο είναι όλοφάνερο.

Άπό τήν ύψηλή τούτη σκοπιά μελέτησε στα ακόλουθα δημοσιεύματά του ο Αποστολάκης τό Σολωμό και τά δημοτικά τραγούδια και από τήν ίδιαν αυτή ύψηλή σκοπιά έκρινε και έπέκρινε τήν πνευματική μας ζωή. Κι αυτό, γιατί στην συνείδησή του τά πνευματικά φαινόμενα του τόπου μας δέν ήταν αρχαϊκό υλικό, προωρισμένο νά άναγνωσθεί, νά ύπογραφεί και νά ταξινομηθεί.

ἀλλά πράξεις ποῦ ἀπὸ τὴν φύση τους τὴν ἴδια ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν στὸν κόσμον τῶν ἀξιών και ἀπὸ αὐτὸν νὰ κριθοῦν και νὰ ἱεραρχηθοῦν. Ἱστορία, στὴν αὐστηρὴ αὐτὴ ἀξιολογοῦσα συνείδηση, ὅπως ἄλλωστε γιὰ κάθε ἀνθρώπο τοῦ πνεύματος, σημαίνει ζωὴ, προβολὴ τοῦ πνεύματος στὸ χρόνο. Καὶ πνεῦμα εἶναι, πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ἀξιολογία. Ἔτσι πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ ἀπὸ τὰ βιβλία του «Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας» και πέρα ἀδιάκοπη ἀναγωγὴ τοῦ σὲ πνευματικὴς ἐκδηλώσεις τοῦ τόπου μας, εἴτε γιὰ τὴν «ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση» εἶναι ὁ λόγος, εἴτε γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἴτε γιὰ ὁποιοδήποτε γενικὸ ἢ εἰδικὸ ἄλλο φαινόμενο τοῦ τόπου μας ποῦ χρειάστηκε νὰ τὸ μελετήσει και νὰ τὸ κρίνει.

«Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας»,¹⁴ ὅπως ἄλλωστε και τὰ ἄλλα μελετήματα τοῦ Ἀποστολάκη, εἶναι δύσκολο νὰ κλειστῆ μέσα σὲ λίγες ἔννοιες, περιληπτικὴς και δεμένες ἢ μὴ μὲ τὴν ἄλλη. Ὁ λόγος του δὲν εἶναι αὐτὸ ποῦ λέμε «ἐπιστημονικὸς», μὲ τὴ μεθοδικὴ ὀργάνωση τῶν σκέψεων και μὲ τὴ σύνδεση ὄλων τῶν ἐπὶ μέρους σὲ μὴ μόνον ἐνότητα· εἶναι λόγος ἐνὸς ἀνθρώπου ποῦ σκέπτεται τὴν ὥρὰ ποῦ γράφει και τὸ γραπτό του ἐκφράζει ὄχι μόνον τίς ἰδέες του, ἀλλὰ και τὴν κίνησή τους. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς «Ποίησης στὴ ζωὴ μας»¹⁵ τὸ θέμα εἶναι ἡ σημασία τῆς ἀναστροφῆς μὲ τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὁ λόγος ὅμως περνάει, ἀφῶ πρῶτα τονιστῆ ἡ σημασία τούτης τῆς ἀναστροφῆς, στὴ διαφορὰ τοῦ ὕλικου πλούτου ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς ψυχῆς, ἀπὸ ἐκεῖ στὴ λογοτεχνία, ἔπειτα εἰδικότερα στὴν ποίηση, στὴ δουλειὰ τοῦ δασκάλου, στὴν γενικὴ εἰκόνα τῶν διανοουμένων τοῦ τόπου μας, σὲ διεξοδική, ἐπίκριση τοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ Σκληροῦ, και ἀπὸ ἐκεῖ πάλι στοὺς διανοουμένους τοῦ τόπου, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ μορφή τοῦ ἰδανικοῦ ἀναγνώστη. Καὶ ἡ εἰκόνα τούτη γίνεται ἀκόμη πλουσιώτερη, ἂν προστεθοῦν οἱ πολυάριθμες ἀμεσες και ἑμμεσες ἀναφορές του σὲ πρόσωπα και πράγματα, ἡ διεξοδικὴ ὑποσημείωση γιὰ τὸν Ἀνδρέα Σαρρῆ και τὸ χωρίο τοῦ Αἰσχύλου. Ἔτσι ἐξωτερικὰ ἰδωμένα ὄλα τούτα τὰ πράγματα μοιάζουν μὲ ἀτακτο σωρὸ ἀπὸ λογιῆς-λογιῆς ὕλικα, ὅσα μαζεῦει ἓνας ἀνοργάνωτος νοῦς καθὼς περιεργάζεται τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου. Στὸ λόγο ὅμως τοῦ Ἀποστολάκη ζοῦν σφιχτοδεμένα ὄλα μαζί και παρά τὴν ἐπιφανειακὴ τους διάσπαση, εἶναι ἐνωμένα και ὡς πρὸς τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς ἀναφορᾶς τους και τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Γι' αὐτὸ και κάθε προσπάθεια νὰ κλειστῆ ὁ λόγος του σὲ μερικὴς θεμελιακὴς ἔννοιες δὲν μένει βέβαια χωρὶς ἐπιτυχία—γιατί οἱ ἔννοιες αὐτὲς ὑπάρχουν και εἶναι σοβαρότατες—ἀλλὰ και κατ' ἀνάγκην δὲν δίνει σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τὴν ἀρ-

χικὴ τους πηγή—ποῦ εἶναι ἓνας πολυσύνθετος και βαθὺς στοχασμὸς γιὰ τὸν ἀνθρώπο, στηριγμένος σὲ εὐρεία γνώση τῶν μεγάλων δημιουργῶν και σὲ πλούσια ἐσωτερικὴ ἐμπειρία. Ἡ φράση, ποῦ εἰπώθηκε γιὰ τὸν Βίνκελμανν, πῶς ὅταν διαβάσεις τὸ ἔργο του δὲν μαθαίνεις τίποτε, γίνεσαι ὅμως κάτι, ἰσχύει και γιὰ τὸν Ἀποστολάκη: Ὅταν κλείσεις τὸ βιβλίο του, δὲν ἔχεις μάθει τίποτε, ἀπὸ ἐκεῖνα τουλάχιστον ποῦ θεωροῦνται ὡς ἐνδειξὴ σοφίας, μπορεῖς ὅμως νὰ γίνεις κάτι, νὰ ἀναγνωρίζεις τὸ ἔργο τοῦ λόγου, νὰ σκέφτεσαι τὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου, νὰ φιλοσοφεῖς ἐπάνω στὴν ζωὴ σου. Καὶ τέτοια βιβλία εἶναι σήμερα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀναγκαῖα, γιατί, ἐνῶ τὸ τυπωμένο χαρτὶ ἀπλώνεται ὄλο και περισσότερο γύρω μας και πνίγει τὴν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς, ἐλάχιστες εἶναι πιά οἱ ἐστίες, ὅπου διατηρεῖται ἀναμμένη ἡ φωτιὰ τοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων, λόγου, ποῦ δὲν εἶναι κούφια λέξη ἢ διανοητικὸ κατασκεῦασμα, ἀλλὰ καρπὸς ἀμεσης ἀναστροφῆς μὲ τίς οὐσίες τοῦ κόσμου. Ἡ «γιγαντομαχία περὶ τῆς οὐσίας» τοῦ Πλάτωνος ἐπαναλαμβάνεται, ὡς πρόθεση τουλάχιστον, ἐδῶ, και γιὰ μὴ φορά ἀκόμη τίθεται ἔτσι τὸ ἐρώτημα τοῦ ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ: «Τί ἐστὶν ἀνθρώπος». Τοῦτο εἶναι και τὸ θεμελιακὸ ἐρώτημα τῆς «Ποίησης στὴ ζωὴ μας». «Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη μελέτη πολιτικὴ, οικονομικὴ, μᾶς βοηθᾷ ἡ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων νὰ νοιώσουμε, ἂν ἓνας λαὸς πορεύεται τὸ σωστὸ τὸ δρόμο, ἂν ζητᾷ και ἂν προσπαθῆ νὰ ζῆσθι στὸν κόσμον ἀπάνω σύμφωνα μὲ τὸν προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ ὄλοι μας τὸ μισοκαταλαβαίνουμε πῶς εἶναι κάτι πιὸ ψηλότερο και σπουδαιότερο πρᾶμα παρά νὰ μακραίνουμε μόνον ὅπως-ὅπως μὴν ἀνώφελη ὑπαρξῆ»¹⁶. Κι' αὐτὸ, γιατί λογοτεχνία και εἰδικότερα «ποίηση θὰ πῆ ἐκφραση πόθων ψυχῆς, κι' ὅπου αὐτοὶ φανερόνουνται, λάμπει ὀλάκερος ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ ἀλήθεια. Ἡ ἀνάγκη, ἡ τρομερὴ αὐτὴ ρίζα τῆς ζωῆς μας, αὐτὴ τοὺς γεννᾷ και ὄχι διάθεση και στενοχώρια τοῦ ἀτόμου»¹⁷. Ποίηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ ὁ ἀνθρώπος θὰ ὑπερνικήσει τὸν ἀτομικὸ ἑαυτὸ του και θὰ στραφῆ μὲ θαυμασμὸ σὲ μὴν ὑπερατομικὴ μορφή ποθώντας νὰ ἀνεβάσει πρὸς αὐτὴν και νὰ δικαιώσει ἔτσι μὲ τὴν ἔνωση μαζί τῆς τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς του: «Ἡ σωστὴ ποίηση στίς σπάνιες στιγμὲς, ποῦ φανερόνεται, πραγματώνει τὸν ὕψιστο πόθο, ποῦ ἔχουν οἱ ἀνθρώποι γιὰ περισσότερη ζωὴ, κι' ὁ πόθος αὐτὸς πραγματώνεται μὲ τὴν ἔνωση... Μὴ τέτοια ἔνωση ἀνθρώπων, συντελεσμένη στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς μὲ τὴ δύναμη τοῦ ἰδανικοῦ, μὴ τέτοια ἔνωση, ὅπου οἱ ματιές, τὰ φερσίματα τοῦ ἐνὸς δὲν ἦταν βουβὰ γιὰ τὸν ἄλλον, παρά, ὅπως λέει κι' ὁ στίχος: «στὰ μάτια και στὸ πρόσωπο φαίνονται οἱ στοχασμοὶ τους», μὴ τέτοια ἔ-